

ВІДГУК
на дисертаційне дослідження
Ясельської Наталії Михайлівни
на тему «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу
до суду в Україні та країнах Європейського Союзу»,
подане на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Докладне вивчення та критичний аналіз тексту поданої на захист дисертації, а також наукових праць здобувачки дають підстави для формулювання офіційним опонентом такого висновку.

Актуальність дисертаційного дослідження. Цифровізація є одним з найбільш потужних чинників трансформації суспільства. Під впливом нових діджитал-технологій змінюються практично всі сфери діяльності людини. Швидкість обміну інформацією, її доступність принципово перетворює процес взаємозв'язку громадян з органами державної влади та судовими органами. Істотні технологічні інновації внесли корективи в доступність і якість здійснення правосуддя в Україні.

Водночас Європейський Союз (далі ЄС) уже активно наблизився до ухвалення законодавства, що врегульовує можливості використання технологій штучного інтелекту. Наразі відповідний законопроект можна назвати першим у світі комплексним законом про штучний інтелект. Як зазначає президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн, коментуючи необхідність прийняття цього закону, ЄС прагне до активного використання в Європі систем технологій штучного інтелекту, зокрема досягнення того рівня, щоб таке використання було точним, надійним, безпечним і недискримінаційним.

З огляду на зазначене, варто погодитись з думкою дисертантки про те, що на тлі стрімкого розвитку процесу цифровізації, зростання інтересу до технологій штучного інтелекту проблематика використання таких інноваційних технологій у системах електронного судочинства постає особливо гостро.

Крім того, варто зауважити, що обрана здобувачкою тематика дослідження становить не лише практичний, а й теоретичний інтерес. Серед

наукових праць і дисертаційних досліджень, виконаних в Україні останніми роками, ця робота фактично є першим комплексним науковим дослідженням, що присвячене характеристиці української системи електронного правосуддя з урахуванням сучасного стану цифровізації та майбутнього технологічного розвитку суспільства й пов'язаних з цим викликів. Вказане підтверджує своєчасність і значущість обраної дисертанткою теми дисертаційної роботи, її наукову цінність.

Актуальність роботи зумовлена також тим, що обрана тема дослідження відповідає загальнодержавним пріоритетам вектора стратегічного спрямування державної політики у сфері розвитку судової системи України. Дисертацію виконано з урахуванням основних положень Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021; Концепції програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проєкту побудови ЄСПС на 2022–2024 роки, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 14 червня 2022 року № 178; Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 року № 1556-р; Плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 року № 438-р; розділу 3 Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019–2023 роки, затверджених постановою Президії НАН України від 30 січня 2019 року № 30.

Усе зазначене обумовлює актуальність проведеного Ясельською Н.М. дослідження організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до правосуддя в Україні та країнах ЄС.

Ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, комплексним аналізом законодавства й міжнародної практики в цій сфері.

Аналіз рецензованої дисертації дає змогу стверджувати, що в результаті проведеного дослідження автор досягнув визначеної мети й виконав поставлені завдання. Причому сформульовані висновки та пропозиції є досить аргументованими й оригінальними, відповідають вимогам сьогодення та можуть бути застосовані на практиці.

Грунтовний характер проведеного дослідження підтверджують обраний ученою комплексний підхід до вибору науково-методологічних і нормативно-правових джерел, а також широка емпірична база.

Так, у межах обґрунтування відповідних висновків Ясельська Н.М. спирається на широке коло вітчизняних та міжнародно-правових актів, договорів і конвенцій, рішень органів суддівського самоврядування та судової адміністрації, що визначають правові засади впровадження і функціонування цифрових технологій у судову систему України; наукових джерел з дослідженого питання; даних офіційної судової статистики та судової практики за 2019–2022 роки, а також звіти з ефективності систем електронного правосуддя компетентних органів країн ЄС за 2020–2021 роки.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що емпіричний матеріал дослідження означений належним рівнем репрезентативності, що позитивно вплинуло на обґрунтування та достовірність наукових положень, рекомендацій і висновків проведеного дослідження.

Дисертантка обрала вдалу архітектоніку дослідження, яка дозволила всебічно та послідовно розкрити обрану проблематику. Як і належить ґрунтовній кваліфікаційній науковій праці, дисертаційне дослідження розпочинається зі вступу, містить три розділи, що композиційно складаються із семи підрозділів. До кожного з розділів подано відповідні висновки, наприкінці

роботи сформульовано загальні висновки, а також список використаних джерел, що налічує 316 найменувань.

Варті уваги переважно критичний підхід автора до опрацювання джерельної бази з ретельним аналізом досліджуваного матеріалу, коректна наукова полеміка з іншими науковцями та високий рівень аргументації власного підходу до формулювання певних положень, висновків чи пропозицій, що засвідчує зрілість ученої, її обізнаність з наявними в науці та правозастосуванні проблемами, тенденціями та високу загальнонаукову культуру.

Дисертаційне дослідження Ясельської Н.М. базується на логічно послідовній, системній і загалом довершеній методологічній основі. Сукупність загальнонаукових та спеціальних наукових методів, використаних дисертанткою під час підготовки дисертації, дозволи виявити й розв'язати комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з поглибленням наукових знань про систему електронного правосуддя в Україні та країнах СС, шляхом вивчення її генезису від зародження концепції до фактичного початку запуску відповідних підсистем, а також про їх зміст, сутність, міжнародні стандарти й іноземний досвід, особливості та проблемні процесуальні аспекти їх функціонування. Це дало змогу запропонувати й обґрунтувати рекомендації, спрямовані на усунення недоліків і подальше вдосконалення системи електронного правосуддя в Україні.

Загальний аналіз змісту роботи дає змогу констатувати, що дослідження має системний, цілісний, самостійний характер, вирізняється високим науковим рівнем та актуальністю.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Комплексне опрацювання та міждисциплінарний аналіз наукових джерел і норм законодавства в їх генезисному та порівняльному аспектах, а також даних статистичної звітності міжнародних компетентних органів і судових органів України дало здобувачці можливість сформулювати власні наукові положення, висновки та рекомендації, що вирізняються достовірністю та науковою новизною.

Переважна більшість положень, винесених авторкою на захист, і висновків є новими або містять значну частину новизни. Найбільш вагомими науковими положеннями, що характеризуються новизною або містять її елементи, слід визнати такі.

Належним ступенем наукової цінності наділені запропоновані дисертанткою авторські дефініції таких понять, як «електронне правосуддя», «електронна справедливість», «цифрова справедливість», «цифрова компетентність у правосудді» та «штучний інтелект у судовій системі».

Грунтовністю та високим рівнем значущості для подальшого розвитку науки і практики означене виокремлення дисертанткою на основі проведеного нею аналізу досвіду країн ЄС сфер можливого використання штучного інтелекту в українській системі правосуддя: підтримка електронних судових систем і можливості заміни суддів алгоритмами штучного інтелекту (у справах незначної складності).

Слушною є думка вченої стосовно того, що під час побудови судової системи з використанням технологій штучного інтелекту українська система електронного правосуддя стикнеться з низкою проблем, а саме: 1) відсутність повністю оцифрованого судового процесу (оскільки на цьому етапі ми маємо ситуацію одночасної паперової та електронної форми документообігу); 2) проблема забезпечення конфіденційності інформації та даних; 3) технологічний розрив (як мінімум із фінансової та фактичної сторони).

Таким, що відповідає реаліям сучасної ситуації в Україні (упроведжено воєнний стан, тривають активні бойові дії), постає авторське виокремлення ключових проблем функціонування судів і здійснення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану: 1) проблема відсутності чіткої процедури фізичної передачі судових справ від суду, який призупинив свою діяльність, до суду яким було передано розгляд цих справ за підсудністю; 2) постійно зростаюча перевантаженість судів і суддів; 3) суттєва нестача суддів, працівників судового апарату, секретарів та помічників суддів; 4) проблеми відрядження суддів з територій, на яких ведуться активні бойові дії, до тих судів, куди передано

підсудність справ; 5) проблеми, зумовлені характером та інтенсивністю воєнних дій, зокрема: перебої в роботі реєстрів і пошти; масштабна евакуація населення з України; повітряні тривоги й ракетні обстріли; руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури. Обґрунтовано, що запровадження пришвидшеного переходу на електронний формат розгляду судових справ шляхом повноцінного функціонального запуску всіх підсистем ЄСІТС дозволить частково вирішити та повністю мінімізувати наслідки вказаних вище проблем.

Юридичну науку, безперечно, збагатять обґрунтовані авторкою практичні рекомендації, спрямовані на доопрацювання, функціональне вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя, а саме: 1) об'єктивна потреба в удосконаленні нормативного (законодавчого) регламентування використання всіх елементів системи електронного правосуддя, зокрема шляхом затвердження відповідних змін у процесуальних кодексах; 2) спрямування державної політики країни на підвищення рівня цифрової компетентності у сфері використання електронного правосуддя як суддів та працівників судів, так і громадян; 3) забезпечення рівноцінного доступу до систем електронного судочинства з акцентуванням уваги на вразливих категоріях громадян та регіонах з недостатньо розвиненим інфраструктурним доступом; 4) обладнання всіх судових органів достатньою технічною базою та програмним забезпеченням з одночасним здійсненням його обслуговування спеціалістами у сфері цифрових технологій; 5) вдосконалення захисту персональної інформації та судової таємниці з метою недопущення їх розкриття, зокрема шляхом введення жорсткого покарання та відповідальності за їх несанкціоноване поширення.

Слід відзначити ретельність вивчення здобувачкою зарубіжного досвіду (досвід країн ЄС) у сфері використання ними цифрових технологій у судочинстві в період пандемії та авторське виокремлення країн з найбільш розвиненими системами електронного судочинства, що мають високий рівень інтеграції новітніх інформаційних технологій у судочинство, а саме: Естонії,

Австрії, Литви, Латвії, Італії, Фінляндії та Чеської Республіки; за критерієм рівня впровадження і застосування цифрових технологій у судах – Швеції та Нідерландів; за ступенем захищеності електронного взаємозв'язку – Данії та Іспанії; за рівнем розвитку цифрових рішень для подачі й розгляду судових справ в електронному вигляді – Словаччини та Угорщини.

Вартий уваги проведений детальний аналіз передової практики щодо впровадження та використання елементів електронного судочинства таких європейських країн, як Польща, Італія, Естонія, Австрія, Литва. Раціональним видається висновок дисертантки про те, що в більшості країн робота судових органів у період COVID-19 була стабільною, оскільки вимушені заходи фізичного дистанціювання стимулювали перехід на віддалені електронні форми співпраці суду та сторін провадження, що вже тривалий час функціонували й використовувались у цих країнах.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності. Постановка завдань, визначення мети, об'єкта і предмета дослідження є чіткими, зрозумілими й такими, що цілком відповідають загальним вимогам. Авторці вдалося досягнути поставленої мети дисертаційного дослідження, що полягає в проведенні комплексного й системного аналізу організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до суду в Україні та країнах ЄС.

Для досягнення зазначеної мети здобувачкою в повному обсязі виконано такі *завдання*: 1) проведено аналіз доктринальних підходів до визначення поняття електронного правосуддя; 2) виявлено й узагальнено ризики недотримання цифрової справедливості під час використання інформаційно-комунікаційних технологій; 3) проаналізовано організаційно-правові засади функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як української моделі електронного правосуддя; 4) обґрунтовано перспективи й розроблено рекомендації з удосконалення української системи електронного правосуддя шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного

інтелекту; 5) здійснено аналіз особливостей використання електронного правосуддя в Україні в умовах воєнного стану; 6) досліджено роль електронного судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя в Україні в умовах поширення коронавірусної хвороби; 7) розглянуто досвід впровадження та використання країнами ЄС систем електронного правосуддя, проаналізовано ефективність їх застосування під час пандемії COVID-19.

Наукові результати й положення, винесені на захист, отримано завдяки використанню загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, зокрема таких, як гносеологічний, аналітичний, формально-логічний, порівняльно-правовий методи, методи правового моделювання та прогнозування, системний метод, метод статистичного аналізу, логіко-семантичний метод, методи аналізу та синтезу, кібернетичний метод тощо.

Завдяки такій широкій методологічній базі поставлені авторкою задля досягнення мети дослідження завдання виконано на високому методологічному рівні, що підтверджує опанування методології наукової діяльності й набуття компетенцій, необхідних для рівня доктора філософії.

Дисертаційне дослідження має важливе практичне значення. Теоретичні положення, узагальнення, висновки та інші одержані авторкою результати можуть бути використані в правозастосовній діяльності з метою вдосконалення практики забезпечення доступу до правосуддя шляхом повноцінного використання всіх елементів системи електронного правосуддя, що дозволить здійснювати дистанційний електронний взаємозв'язок із судом. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації можуть бути використані в науково-дослідній діяльності для подальшого опрацювання вирішення проблемних питань функціонування електронного правосуддя, а також розроблення рекомендацій щодо майбутніх напрямів і шляхів удосконалення електронної судової системи України шляхом впровадження технологій штучного інтелекту. Результати наукової роботи також можуть бути використані в правотворчості й освітньому процесі.

Оформлення дисертаційного дослідження Ясельської Н.М. відповідає вимогам, які висуваються до такого виду праць. Зокрема, варто зазначити, що робота характеризується системним підходом до предмета дослідження.

Вивчення дисертації та наукових публікацій здобувачки засвідчують логічність структури дослідження, що надало можливість визначити мету, об'єкт, предмет і завдання роботи, усебічно й повно проаналізувати задекларовану тему. Структура дисертації побудована логічно, розділи і підрозділи взаємопов'язані між собою. Структура повністю відповідає цілям та задачам дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми визначені її автором. Під час розбиття розділів основного тексту на підрозділи дисертантка дотрималася правил пропорційності, непересічності й неперервності. Матеріал викладено послідовно, загальні та конкретні питання співвіднесено правильно. На належному рівні сформульовано необхідні наукові дефініції.

У праці здійснено аналіз достатньої кількості доробок вітчизняних і зарубіжних учених, а також положень як національного, так і міжнародного законодавства з широкого спектра питань, які стосуються вдосконалення адміністративно-правових засад функціонування електронного правосуддя, що засвідчує теоретичну та практичну значущість тематики дисертації.

Також слід зауважити, що всі розділи дисертаційної роботи побудовані за принципом пропорційності, взаємовиключення та непересічності, означені єдністю змісту, з огляду на що авторці вдалося виконати поставлені завдання, надати обґрунтовані висновки, пропозиції та рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності електронного правосуддя в Україні.

Результати наукового дослідження викладено в семи наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані в наукових виданнях України, що визнані як фахові з юридичних наук, 1 стаття – у науковому виданні іншої держави та 3 – у тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що обрана структура дисертації дозволила авторці послідовно та систематично проаналізувати

широкий спектр питань, які стосуються організаційно-правових засад функціонування і розвитку електронного правосуддя в Україні та країнах СС.

Дотримання академічної доброчесності. Аналіз дисертації та наукових публікацій дослідниці, у яких висвітлені основні наукові результати дисертації, не дає підстав констатувати допущення нею порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації). Зокрема, дисертація містить посилання на джерела інформації за кожним випадком використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; відповідає нормам законодавства про авторське право; відображає прагнення надати достовірну інформацію про результати власної наукової діяльності, використані наукові методики досліджень і джерела інформації.

Основні положення дисертаційного дослідження з належним ступенем повноти були відображені дисертанткою в наукових статтях, підготовлених та опублікованих автором дисертації, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій, зарахованих за темою дисертаційного дослідження.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувачки.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Ясельської Н.М., варто звернути увагу на окремі дискусійні аспекти досліджуваної проблематики, висловити власні міркування та побажання з цього приводу:

1. У підрозділі 1.2 здобувачка сформулювала низку цікавих теоретичних і практичних висновків стосовно сутності та значення дотримання «цифрової справедливості» під час проєктування, розробки та застосування цифрових технологій у системах електронного правосуддя. Проте, на нашу думку, висновки дисертантки могли б мати більше змістовне наповнення, якби вона детальніше схарактеризувала це явище саме з позиції взаємозв'язку цифрової справедливості з правом на справедливий суд, що гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

2. У науковій новизні дисертаційного дослідження, а саме в блоці «дістало подальшого розвитку», авторка наводить практичні рекомендації щодо

доопрацювання, функціонального вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя, серед яких виокремлює «об'єктивну потребу у вдосконаленні нормативного (законодавчого) регламентування використання всіх елементів системи електронного правосуддя, у тому числі шляхом затвердження відповідних змін у процесуальних кодексах» (сторінка 32). Цілком підтримуючи таку пропозицію Ясельської Н.М., зауважимо, що зроблені нею висновки та пропозиції мали б більшу практичну спрямованість, якби були оформлені у вигляді відповідного законопроекту та подані в додатках до дисертаційної роботи.

3. У підрозділі 3.3 дисертантка, розкриваючи досвід країн ЄС у сфері ефективності використання ними електронного судочинства, досить ретельно проаналізувала досвід передових, з позиції інтеграції інформаційно-телекомунікаційних технологій у судові системи, країн, зокрема Італії (с. 173–177), Естонії (с. 195–199) та Австрії (с. 178–182). Водночас висловлені здобувачкою міркування за результатами такого дослідження мали б більшу наукову цінність, якби нею було використано всі можливості компаративістського підходу, зокрема проведено детальний порівняльний аналіз вітчизняної та зарубіжних моделей систем електронного правосуддя.

4. На сторінці 57 дисертаційного дослідження авторка, базуючись на оцінці рівня ризику заподіяння шкоди та спираючись на європейські стандарти, обґрунтовує авторський підхід до класифікації цифрових технологій у системах електронного правосуддя, а саме поділяє їх на технології з мінімальним ризиком, ризиковані та високоризиковані. Зважаючи на досить дискусійний характер такого авторського поділу, запропонована дисертанткою класифікація потребує додаткового роз'яснення, а також обґрунтування її практичної значущості.

5. Загалом підтримуючи ідею використання штучного інтелекту в українській системі правосуддя, Ясельська Н.М. у своєму дослідженні неодноразово наголошує на таких перспективних напрямках практичного застосування цієї технології, як «підтримка електронних судових систем» та

«можливість заміни суддів алгоритмами штучного інтелекту» (с. 109, 126, 213). Зважаючи на дискусійний характер таких пропозицій, а також на їх недостатню наукову розробку в спеціальній літературі, авторці варто було б навести більш переконливі аргументи на підтвердження сформульованих нею висновків.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що наведені вище критичні зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань, певної неповноти та непослідовності розгляду окремих положень дисертації і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові висновки, нові підходи до вирішення конкретного наукового завдання, що полягає у визначенні організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Дисертація **Ясельської Наталії Михайлівни «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу»** за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх наукової обґрунтованості, повноти викладення в опублікованих наукових працях, рівнем виконання поставленого наукового завдання та володіння методологією наукової діяльності відповідає вимогам, які висуваються до дисертації на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація відповідає галузі знань 08 «Право», спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора

філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Ясельська Наталія Михайлівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –
професор кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Олексій ДРОЗД